

**KÁPOLNAI IVÁN:
AZ ÖNÁLLÓ SZÜLÉSZETI TANSZÉK
SEMMELWEIS IGNÁC (1818–1865) KINEVEZÉSÉIG¹**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

Bécs és számos más egyetem után az 1811/12. tanévtől királyi hozzájárulással hivatalosan Pesten is önállóvá vált az elméleti és gyakorlati szülészeti („ars obstetriciae theoretica-practica”) tanszék. Élére a király 1812. április 7-én Frankenburg Jakabot, a Pesten végzett sebész- és orvosdoktor szülésmestert, 1809-től anatómiai boncmestert („prosector”) nevezte ki, aki az első évben helyettes, majd két éven át rendes tanárként működött. Minthogy azonban szláv nyelven nem beszélt, Stulfa (1817-től: Széky) Pétert (Nyitra [Nitra], 1769. – Pest, 1831.), az elméleti orvostan, majd a sebészeti tanfolyamon a kór- és gyógytan tanárát bízták meg a szüléset szláv (szlovák) nyelvű tanításával.

Rövid működése alatt Frankenburg igyekezett fejleszteni a vezetésére bízott, meglehetősen elhanyagolt állapotban levő intézetet, ahol – megállapítása szerint – még azok a műszerek és eszközök is hiányoztak, melyekkel a megyei és városi törvényhatósági orvosoknak is rendelkezniük kellett. Közülük a legfontosabbaknak a beszerzését 19 pontos lajstromba foglalva kérelmezte.

Az elméleti szülészeti képzés a második, a gyakorlati pedig a negyedik tanévben folyt, és az utolsó tanítási évben kellett vizsgázni szülésetből.

Akkoriban a szülészeti intézetben mindössze hat ágy állt rendelkezésre, és a tanév tíz hónapja alatt 70 szülés zajlott le. Fele annyi, mint a hasonló számú ággyal rendelkező Rókus Kórházban, ahol azonban csak a terhesség utolsó heteiben vették fel a szülönőket. A szüléset tanításának eredményesebbé tétele érdekében az orvosi karhoz 1813. július 20-án benyújtott memorandumában Frankenburg egyebek közt szorgalmazta, hogy a tanítást tegyék át a Rókus Kórházba. Kérését a helytartótanács is támogatta, de Pest város tanácsa és a kórház igazgatója elzárkózott teljesítése elől. Minthogy a törvényhatóságoknál alkalmazott régi sebészek szülészeti kiképzés nélkül tevékenykedtek, Frankenburg azt is kérte (ugyancsak eredménytelenül), hogy – miként Bécsben – a pesti egyetemen se kaphasson sebésmesteri oklevelet az, aki előbb nem tette le a szülészeti szigorlatot, vagyis csak közös sebész- és szülésmesteri oklevelet adjanak ki.

Frankenburg halála után a megüresedett tanszékre kiírt pályázaton résztvevők – Rác Ignác, pesti városi orvos, Windisch Lipót, Nyitra megyei főorvos és Petrovics Máté, füredi fürdőorvos – közül az orvosi kar egyiket sem találta alkalmasnak a tanszék betöltésére. Így 1814-től további három tanévben újból a bonctan tanára, Stáhly Ignác adta elő a szüléset

¹ Forrás: Kápolnai Iván: Az önálló szülészeti tanszék Semmelweis kinevezéséig. In: Papp Zoltán (szerk.): Semmelweis Ignác klinikájának múltja és jelene. Jubileumi emlékkönyv a Baross utcai Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika építésének 100. évfordulójára. Bp., 1996. pp. 19–24.

helyettes tanári minőségben. Előtte három évig a már korábban önállóvá vált szemészeti tanszéket is vezette helyettes tanárként, majd a bonctan után 1827-től a gyakorlati sebészeti tanszék (későbbiekben az I. Sebészeti Klinika) élén állt 1840-ig. Ekkor elnyerte az országos főorvos tisztét, 1839-től a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1846-ban Pest város díszpolgára, 1848/49-ben pedig megszervezi a honvédség egészségügyi szolgálatát, amelynek keretében tanfolyamokon betegápolókat képeztek ki. Mint „a legnagyobb szorgalom és pontosság bélyegzettjé”-ről emlékezett meg róla halála után Toldy (Schedel) Ferenc, „a magyar irodalomtörténet-írás atyja”-ként (is) tisztelt orvostanár, az Akadémia főtákará. Sokoldalú tevékenysége és érdemei elismeréseképpen 1874-ben utcát is neveztek el róla, amely – a keresztnév megjelölése nélkül – máig a nevét viseli a főváros VIII. kerületében, a Rókus Kórház közelében.

A prágai egyetemen már 1803-ban felállított önálló szülészeti tanszéken több mint négy évtizeden át egyetlen tanár, a cseh szülészet büszkesége, Antonin Jungmann (1775–1854), a prágai szülészeti iskola alapítója – mellékesen a szanszkrit nyelvnek is szakértője! – adta elő a tantárgyat. Ugyanakkor a pesti orvoskaron 1802 után (néhány évig a szemészettel egyesített tanszéken) másfél évtized alatt a szülészet oktatásában öt tanár is váltotta egymást, akik többnyire már a pesti egyetemen végezték tanulmányaikat.

A Habsburg birodalom egyetemein a tanítás általában egynyelvű volt: Bécsben és Prágában a német, Paduában és Paviában az olasz, Krakkóban a lengyel. Az 1807. évi királyi rendelet azt írta elő, hogy Pesten a szülészetet (és a sebészetet) magyar, német és szláv (szlovák) nyelven kell tanítani, és a tanárok jelentessék meg munkáikat magyar és szláv (szlovák) nyelven.

Az 1806-ban Ferenc császár és király által kiadott nevelés- és iskolaügyi rendtartás (a II. Ratio Educationis) nyomán az 1808/09. tanévtől újból öt év az orvos-sebészeti képzés ideje, bár a Reformbizottság – Európában elsőként – hat évet javasolt. A bécsi egyetemen már 1810-ben érvényes és Pesten 1813-ban életbe léptetett tanulmányi és szigorlati rendben a harmadik tanévre került az elméleti szülészet oktatása. Az oktatás új tárgyakkal való bővülése miatt módosult a szigorlat rendje is, és a szülésmester-jelöltnek törvényszéki szülészettől is bizonyítania kellett jártasságát.

Az 1810-es évek elején hivatalosan önállóvá nyilvánított szülészeti tanszék élén Frankenburg rövid működése után, végül is csak 1817-től állt újból olyan tanár, akinek nem kellett megosztania tevékenységét különböző tanszékek között. Ugyanígy 1817-től számítható a szemészeti tanszék tényleges önállóvá válása is hosszabb ideig tartó helyettesítések után, rendes tanárral az élén. A szemészet – évente mindössze három hónapot igénybe vevő – oktatását hosszú időn át ugyanaz a tanár látta el, mint a szülészettét, az első évtizedekben – mint láttuk – a sebészettel is összekapcsolva.

A szülészeti tanszék betöltésére 1815-ben kiírt – és újból eredménytelennek bizonyult – pályázat után 1816-ban az újabb pályázati felhívásra a már korábban is említett Windisch Lipót, valamint Gebhardt X. Ferenc pesti orvosdoktorokon kívül a bécsi szülőintézet magyarországi származású asszisztense, Birly Ede Flórián jelentkezett. A pesti kar az első helyre ugyan Gebhardt X. Ferencet jelölte, de a király 1816. december 16-án a szülészettől legképzettebb – dél-bácskai születésű – Birly Ede Flóriánt (Hódság [Hodsag], 1787. – Pest, 1854.) nevezte ki tanárnak.

Tanulmányait Bécsben végezte, ahol kora legnagyobb szülészének, annak a – még az első bécsi orvosi iskolához tartozó – Boër professzornak volt 1814-től 1816 végéig a tanársegéde, akinek iskolájából került ki a múlt századi szülészstanárok jelentős része. Az alig 30 éves Birly már helyettesítette előadások tartásában a betegeskedő Boërt, akinek szülőintézetében évente mintegy 1000 szülés zajlott le.

Lukas Johann Boër (1757–1835) az 1780-as években a würzburgi egyetemről került Bécsbe, és az angol Smellie konzervatívnak mondható szemléletét és gyakorlatát követte: a

terhességet és szülést természetes élettani folyamatnak tekintette, amelybe csak rendellenesség esetén kell beavatkozni; nem kell érvágást, purgálást végezni, a farfekvést lábfekvéssé átalakítani. Az ezzel szemben álló francia Levret (1703–1780) és nyomdokain a göttingeni Osiander (1759–1822) viszont az operatív szülészetet, az aktívan beavatkozó „sebészeti” irányt („polypragmasia”) képviselték. Végül is Boër konzervativizmusát követte hosszú pályafutása alatt Birly is.

Míg előtte két-három évenként váltották egymást a – többnyire helyettes – tanárok a szülészeti oktatásában, Birly 1854-ben – 67 éves korában – bekövetkezett haláláig, közel négy évtizeden át látta el az önálló szülészeti tanszék vezetését.

Néhány hónappal a tanszékre kerülése után – Frankenburghoz hasonlóan – újból memorandumban javasolta a legszükségesebbnek tartott műszerek beszerzését, azonkívül az intézet bővítését is, hogy az ágyak számának növelésével tegyék alkalmassá 12 terhes befogadására. Az engedélyezést meg sem várva, két ágyat saját pénzéből állított be és tartott fenn. (Ezért az „önhatalmú” eljárásért a helytartótanács később feddésre javasolta Birly professzort.) Eredménytelennek bizonyult Birly javaslata az intézet bővítésére 1825-ben is, csakúgy, mint 1838-ban, amikor az árvíz és egy tüzeset következtében a megrongálódott épület szinte már összeomlással fenyegetett.

Nem találkozott megértéssel a Magyar Kancellária részéről az egyetemi magisztrátusnak az az álláspontja sem, hogy nincs szükség a bábatanfolyam szláv (szlovák) nyelvű fenntartására azzal az indokolással, hogy alig akad olyan szlávajkú női személy, aki magyarul vagy németül ne értene. (Egyébként szláv nyelvű bábákban volt a legnagyobb bőség, és közülük kerültek ki a legjobb bábák.) A király 1819. évi rendelkezése folytán az oktatás rendjében az a változás következett be, hogy a korábban egész tanéven át kétnyelvű előadásokkal szemben csak az első félévben folyt a tanítás németül, a második (nyári) félévben pedig magyarul.

Az orvostanhallgatók az 1813. évi tanulmányi rend óta a harmadik tanévben kapott elméleti szülészeti oktatást követően a záróvizsgák előtt gyakorlaton vettek részt a szülőházban. Az 1851/52. tanévtől életbe léptetett és 1875. évig érvényben volt oktatási reform csak azokat kötelezte a kéthónapos gyakorlatra, akik szülésmesteri vizsgára készültek. Az utóbbi képesítést viszont – csakúgy, mint a sebésmesterit – az 1813. évi tanulmányi reform után egyre kevesebben szerezték meg. Mindinkább előtérbe került 1814-től a polgári sebész és szülész új képesítés. Ezt az 1820-as években már többen szerezték meg, mint az összes doktori és egyéb orvosi fokozatot. A sebészhallgatóknál az 1810-es években még 100 körüli átlagos száma az 1830-as évtized elején több, mint négyszeresére szökött. A polgári és falusi sebészek (és szülészek) képzését szolgáló kétéves egyetemi tanfolyamra írni-olvasni tudás esetén már fölvtették a jelentkezőket. Ezért igyekeztek később a felvételi és vizsgakövetelményeket szigorítani, és az 1840-es évektől már fokozatosan csökken a kiadott polgári sebészi és szüléshi oklevelek száma – az 1850-es években az 1830-as évtizedbelinek a felére!

Mindvégig erőteljesen emelkedő viszont a szüléshői képesítést nyert személyek száma, pedig az 1813. évi vizsgaszabályzat a bábaktól szinte azonos felkészültséget kívánt meg, mint az orvosoktól, sőt az utóbbiaktól szülészeti eszköztani ismereteket nem is követelt. Az orvoskari képesítések és kiadott oklevelek száma az 1810-es évektől évtizedenként a következőképpen alakult:

	1811–20	1821–30	1831–40	1841–50	1851–60
Orvosdoktor	83	120	442	306	321
Sebészdoktor	3	7	35	60	132
Szüléshimester	88	11	59	36	59
Sebéshimester	98	59	133	96	70

Polgári sebész és szülész	144	276	586	375	290
Szemésmester	21	9	34	6	18
Fogásmester	4	1	6	13	11
Gyógyszerésmester	203	258	520	531	266
Szülésznő	333	536	725	760	1457

Az egyetemi oktatásban használt tankönyvek és (kéziratos) jegyzetek a tanárokkal együtt elég sűrűn változtak a század első két évtizedében. A tankönyvek kezdetben többnyire ugyanazok voltak, mint a bécsi egyetemen: német nyelvű könyvek, nagyjából német szerzőktől. Engedélyezték azonban az oktatást saját kéziratok alapján is. Így Krantz [Crantz] és Plenck tanároknak a 18. században hosszabb ideig használt könyvei után Plenck utódjának, Stáhly Györgynek a jegyzeteit használták az 1793/94. tanévtől 1801/02-ig. Utána Eckstein Ferenc, két tanévben Szenning János, három tanéven át pedig Ágoston Elek jegyzeteiből tanultak (1802-től 1809-ig).

Ezenkívül használatban volt még az 1804/05-ös tanévben Steidele bécsi tanár könyve ('Abhandlung der Geburtshilfe'), majd pedig a Moszkvában tanító Richter tanár szülészeti munkája. 1808–10 között Baudeloque, párizsi professzor, német nyelvű könyvét ('Anleitung zur Entbindungskunst') és a bécsi szülészeti klinika igazgatójának, Zellernek a tankönyvét ('Lehrbuch der Geburtskunde') is használták az oktatásban, az 1811/12. tanévben Froriep jenai, majd hallei és tübingeni tanár kézikönyvét ('Handbuch der Geburtshilfe'), 1812-től pedig Siebold würzburgi, később berlini tanár tankönyvét ('Lehrbuch der Entbindungskunde').

1818-tól több, mint két évtizeden át, 1840–41-ig Horn bécsi tanár tankönyve szolgált alapul, de 1823-tól 1835-ig Birly mesterének, Boër professzornak a könyvét ('Natürliche Geburtshilfe') is használták, és Birly is elkészült 1824-re szülészeti előadásainak német nyelvű kéziratával. 1835-től 1848-ig Haulik pesti orvos 'Bábaság' című könyve volt még használatban az egyetemi oktatásban.

Birly Edének – latin nyelvű doktori disszertációján kívül – szakirodalmi tevékenysége nem ismeretes. Az orvostörténet inkább – mint „az elméleti és gyakorlati bábaság” tanárának – a szülészeti oktatás és ellátás színvonalának emelésében elért gyakorlati munkásságát értékeli. Boër mellől tért vissza hazájába, és a szülészeti intézetnek nemcsak igazgatója, hanem anyagi áldozatokat is hozó patrónusa volt. Boër tanítványaként a szülés levezetésében a „kíméletes várakozás” elvét és módszerét követte, jó érzéssel a helyes pillanat megválasztására, s ezzel „a szülészkedés művészetének mesteré”-vé vált – amint egyik kortársa méltatja.

Hosszú szülészeti működése során megszűnt a századfordulón, Stáhly György idején is még általános szülöszék használata, ágyban, jobboldali fekvésben folyt le a szülés. A klinikán – ahol általában leányanyák szültek – a csecsemőknek még nem volt külön ágyuk (csak a Rókus Kórházban 1831-től). Ritka volt a szülészeti műtét, és nagy mortalitással járt. Fogóhoz azonban éveken át nem nyúltak, ha mégis sor került rá – Birly hatására –, inkább a Boër-félet használták a korábbi Levret-féle helyett. (Ugyanakkor a beavatkozást preferáló Osiander göttingeni klinikáján a szülések 40%-ában alkalmaztak fogóműtétet.)

Jelentősen megnövekedett az intézetben a szülések száma: az 1830-as évek elején még nem érte el a 300-at, az 1853/54. tanévben pedig meghaladta az 500-at is. Amikor a pesti egyetemen is bevezették a kórbonctani gyakorlatokat, a súlyos gyermekági lázas „járvány” miatt többször is be kellett zárni a klinikát. Birly a láz okát a belek tisztátlanságában látta, és hashajtókat rendelt a betegeknek. Ennek tulajdonította, hogy klinikáján alacsonyabb volt a gyermekági lázas halandóság, mint Bécsben. Működésének utolsó éveiben már ismert volt Semmelweis Ignác 1847. évi bécsi felfedezése a gyermekági láz okairól és megelőzéséről, s harca megállapításainak elfogadtatásáért. Birlyt azonban Semmelweis pesti működése sem

térítette el álláspontjától, nem vett tudomást eredményeiről – pedig családi, társasági kapcsolatban is volt vele. Érdemei elismeréseképpen nemességet kapott, elnyerte a királyi tanácsosi címet, szobra az I. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika századvégi új épületének homlokzatát díszíti, Semmelweisé mellett.

Birly 1854. november 24-én bekövetkezett hirtelen halála után a klinika második segédét, Walla Ferencet bízták meg a helyettesítéssel, a következő tanévben pedig Semmelweis Ignác került a szülészeti tanszék élére (Walla pedig a Rókus Kórház szülészetére).